मुंबाइ इलाकानी भूगोळविद्या.

આવૃત્તિ પાંચમી.

પુરૂષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી.

પુસ્તકો પ્રગટ કરનાર અને વેચનાર.

લીંબડી. કાઠિયાવાડ.

Ahmedabad "Aryodaya" Press.

સંવત ૧૯૪૩. સને ૧૮૮૬ નો ડીસેંબર.

—oOo—

કિંમત બે આના.

પુરૂષોત્તમ કૃત.

મુંબઇ ઇલાકાની ભૂગોળ.

વિદ્યા.

સીમા—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન તથા ભાવલપુર સંસ્થાન; પૂર્વે રજપૂતસ્થાન, માળવા, મધ્યપ્રાંતો, નિઝામનું રાજ્ય અને મદ્રાસ ઈલાકો; દક્ષિણે મહીસુર પ્રાંત; અને પશ્ચિમે બલુચિસ્તાન તથા આરબીસમુદ્ર છે.

ભાગ—૧ સિંધ, ૨ કચ્છ. ૩ ગુજરાત. ૪ મહારાષ્ટ્ર એમાં દક્ષિણ તથા કોકણ એ બે છે. ૫ દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનડા.

(૧) સિંધ.

ભાગ.	મુખ્ય શેહેર.
૧ સિંધનો ઉપલો સરહદનો મુલક	જેકબાબાદ.
૨ શિકારપુર જીલ્લો	શિકારપુર.
૩ હૈદરાબાદ જીલ્લો	હૈદરાબાદ.
૪ કરાંચી જીલ્લો	કરાંચી.
૫ થરપારકર	ઉમરકોટ.
૬ ખૈરપુર સંસ્થાન (દેશીરાજ્ય)	ખૈરપુર.
૬ સાવનૂર સંસ્થાન	સાવનૂર.

(૨) કચ્છ.

૧ કચ્છ. (દેશી રાજ્ય)	ભૂજ.

(૩) ગુજરાત.

૧ સુરત જીલ્લો	સુરત.
૨ ભરૂચ જીલ્લો	ભરૂચ.
૩ ખેડા જીલ્લો	ખેડા.
૪ પંચમહાલ જીલ્લો	ગોધરા, દાહોદ.
૫ અમદાવાદ જીલ્લો	અમદાવાદ.
૬ કાઠિયાવાડ એજન્સિ	રાજકોટ.
૭ પાલણપુર એજન્સિ	પાલણપુર અને ડીસા.
૮ મહીકાંઠા એજન્સિ	સાદરા અને ઇડર.
૯ રેવાકાંઠા એજન્સિ	નાંદોદ, બારીઆ ને લુણાવાડા.
૧૦ ગાયકવાડનો મુલક	વડોદરા.
૧૧ ખંભાત સંસ્થાન	ખંભાત.
૧૨ પંચમહાલ એજન્સિ	નારૂકોટ.
૧૩ સુરત એજન્સિ	વાંસદા, ધરમપુર ને સચીન.

(૪) મહારાષ્ટ્ર. (મુંબાઈ બેટ ન ગણતાં.)

(अ) कोंकण.

૧ થાણા જીલ્લો	થાણા.

૨ કોલાબા જીલ્લો	અલીબાગ.
૩ રત્નાગીરી જીલ્લો	રત્નાગીરી.
૪ જવાર સંસ્થાન	જવાર.
૫ જંજીરા સંસ્થાન	જંજીરા.
૬ સાવંતવાડી સંસ્થાન	સાવંતવાડી.

(ब) दक्षिण प्रांत.

૧ ખાનદેશ જીલ્લો	ધુળીઆ;
૨ નાશિક જીલ્લો.	નાશિક.
૩ અહમદનગર જીલ્લો	અહમદનગર.
૪ પૂણા જીલ્લો	પૂણા.
૫ સતારા જીલ્લો	સતારા.
૬ સોલાપુર જીલ્લો	સોલાપુર.
૭ ખાનદેશ એજન્સિ.	
૮ પેંઠ સંસ્થાન	પેંઠ.
૯ અક્કલકોટ સંસ્થાન	અક્કલકોટ;
૧૦ સતારા જાગીર	ભોર,ફલટન,ઔંધઅનેજત.

(૫) દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર અને ઉત્તરકાનડા.

૧ કલાદગી જીલ્લો	કલાદગી.
૨ બેલગામ જીલ્લો	બેલગામ.
૩ ધારવાડ જીલ્લો	ધારવાડ.
૪ ઉત્તરકાનડા જીલ્લો	કારવાડ.
૫ કોલાપુર સંસ્થાન	કોલાપુર.

૭ દક્ષિણુ મરાઠા જાગીર   સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરંદવાડ, મુધોળ, ને રામદુર્ગ.

દેશી રાજ્ય. ૧ સિંધમાં ખૈરપુર. ૨ કચ્છમાં કચ્છ. ૩ ગુજરાતમાં વડોદરા, ખંભાત, ભાવનગર, જુનાગઢ, જામનગર, ઇડર, પાલણપુર, નાંદોદ વગેરે ઘણાંજ છે. ૪ મહારાષ્ટ્રમાં કોલાપુર, અક્કલકોટ, પેંઠ, સાવનુર. ૫ કોકણમાં જવારા, જંજીરા અને સાવંતવાડી.

મોટી નદીઓ—સિંધુ, ભાદર, શેત્રુંજી, બનાસ, સરસ્વતિ, સાબરમતી, મહી, વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, ભીમા, કૃષ્ણા, મેશ્વો, વાત્રક, કીમ, સીના, નીરા, મૂળામુઠા, પાંજરા.

પર્વત—પબ, ગીરનાર, શેત્રુંજો, આરાસુર, આબુ, પાવાગઢ, સાતપુડો, સંહ્યાદ્રી અથવા પશ્ચિમઘાટ ને ચાંદવડ.

બંદર—કરાંચી, માંડવી, દ્વારકા, પોરબંદર, માંગરોળ, વેરાવળ, દીવબંદર, જાફરાબાદ ને મહુવા, ઘોઘા, ભાવનગર, ધોલેરા, ખંભાત, ભરૂચ, સુરત, વસાઈ, મુંબાઇ, રાજાપુર, વિજયદુર્ગ, ગોવા, કારવાડ, હોનાવર, વગેરે છે. એઓમાં કરાંચી, મુંબાઇ અને કારવાડ એ સોથી સરસ છે.

બેટ—બેટ, દીવ, ગોપનાથ, પીરમ, શિઆળ, મુંબાઈ, વસાઈ, ધારાપુરી. કરંજે ને સાષ્ટી.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—હિંગળાદ, નારાયણ સરોવર, કોટેશ્વર, માતાજીનો મઢ. (કચ્છ), દ્વારકા, બેટ, ગિરનાર, પ્રભાસપાટણ, શેત્રુંજો, ડાકોર, બેચરાજી, અંબાજી, શામળાજી, સિદ્ધપુર, વડતાલ, શુકલતિર્થ, ચાણોદ, કન્યાળી, નાશિક, ત્રિંબક પંઢરપુર એ હિંદુ લોકનાં અને ઉદવાડા એ પારસી લોકનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

પવિત્ર નદીઓ—સિંધુ, સરસ્વતિ, સાબરમતી, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, વગેરે.

હવા ખાવાલાયક જગ્યાઓ—કચ્છ માંડવી, બાલાચડી, વેરાવળ, ગોપનાથ, આબુ, ડુંગાર, પુરંધર, ખંડાળા, મહાબળેશ્વર, માથેરાન.

ફીરંગીનાં સંસ્થાન—દીવ, દમણ ને ગોવા.

હબસીનાં સંસ્થાન—જાફરાબાદ ને જંજીરા. એ ખંડણી આપતા નથી.

દ્વિપકલ્પ—કાઠિયાવાડ.

ભૂશિર—જગતપોઈંટ, દીવ ને રામસ.

અખાત—કચ્છનું અખાત તથા ખંભાતનું અખાત.

લશકરની છાવણી—ભૂજ, રાજકોટ, અમદાવાદ, ડીસા, વડોદરા, માલેગામ અને પુના.

નદીઓ ઉપરનાં શેહેરો.

સિંધુ—હિમાલય પર્વતમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળેછે. એનાપર સકર, બકર, હૈદરાબાદ, ઠઠ્ઠા, કરાંચી, શિકારપુર, મિઆણી અને કોત્રી એ શેહેરો છે.

ભાદર—મદાવુના ડુંગરમાંથી નીકળી આરબી સમુદ્રને મળે છે. તેના ઉપર જસદણ, કુતીઆણા, જેતપુર, નવીબંદર.

શેત્રુંજી—ગીરપર્વતમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળે છે.—ધારી, પાલીટાણા, તળાજા.

બનાસ—શિરોઇના ડુંગરમાંથી નીકળી કચ્છના રણને મળેછે—ડીસા, રાંધણપુર.

સરસ્વતિ—શિરોઈના ડુંગરમાંથી નીકળીને કચ્છના રણને મ-

ળેછે-એનાપર સિદ્ધપૂર છે.

સાબરમતી—મહીકાંઠાના પહાડમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે—સાદરા, અમદાવાદ.

મહી—માળવાના ડુંગરમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે—લુણાવાડા, ખંભાત.

વિશ્વામત્રી—રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળીને ઢાઢરને મળેછે, વડોદરા.

ઢાઢર—રેવાકાંઠાના ડુંગરમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે—ટંકારીઆ.

વાત્રક—એ ડુંગરપુર પાસેથી નીકળીને સાબરમતીને મળેછે. મેશ્વો, શેઢી ને માઝુમ, એ એની શાખાઓ છે. એનીપર માંડવા, આત્રસુંબા, મેહમદાવાદ ને ખેડા છે.

નર્મદા—સાતપુડા પર્વતમાંથી નીકળીને ખંભાતના અખાતને મળેછે—ચાણોદ, કન્યાળી, નાંદોદ અને ભરૂચ.

તાપી—સાતપુડામાંથી નીકળીને અરબી સમુદ્રને મળે છે. એનાપર બુરાનપુર, બોધાન, રાંદેર, માંડવી અને સુરત છે.

ગોદાવરી—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળેછે, એનાપર નાશિક છે.

ભીમા—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળી કૃષ્ણા નદીને મળેછે—પંઢરપુર

કૃષ્ણા—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળીને બંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. એનાપર જમખંડી, કમળાપૂર, સતારા.

પાંજરા—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળીને તાપી નદીને મળેછે-ધુળીયા.

મુળામુઠા—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળીને ભીમાને મળેછે—પુના.

સીના—સંહ્યાદ્રીમાંથી નીકળીને ભીમાને મળેછે-અહમદનગર.

કચ્છના અખાતને મળનારી નદીઓ—આજી.

કચ્છના રણને મળનારી—મચ્છુ. ફૂલકુ, બાંભણ, બનાસ, સરસ્વતિ.

આરબી સમુદ્રને મળનારી—સિંધુ, ભાદર, તાપી, દમણગંગા.

ખંભાતના અખાતને મળનારી—સાબરમતી, મહી, ઢાઢર, કીમ, નર્મદા, શેત્રુંજી, સુખભાદર.

બંગાળાના ઉપસાગરને મળનારી—ગોદાવરી, કૃષ્ણા.

નદીઓનો સંગમ.

કાવેરીને—અંબિકા તથા ખરેરા મળેછે.

સાબરમતીને—વાત્રક, ભોગાવો, હાથમતી, અને ખરી.

વાત્રકને—મેશ્વા, શેઢી અને માજુમ.

શેઢીને—મહોર અને લુણી.

નર્મદાને—ઉમરાવતી.

તાપીને—પૂર્ણા, પાંજરા અને ગિરણા.

ઢાઢરને—વિશ્વામિત્રી.

ભીમાને—સિના, નીરા, અને મુળામુઠા

કૃષ્ણાને—ભીમા, પંચગંગા, તુંગભદ્રા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા, વારણા.

વખણાએલા વસ્તુવાળાં સ્થળ.

હૈદરાબાદ—સોનેરી ભરત. ભૂજ—સોના રૂપાનો ઘાટ, તથા ભરત. કચ્છ અને કાઠિયાવાડના ઘોડા. જામનગર—કંકુ. બાંધણી, બંદુક ને મોતી. પ્રાંત કાઠિયાવાડ—કાંબી. ઝાલાવાડ—ઝુંમણા. ચોરવાડ ને પુના—નાગરવેલનાં પાન. ભાલ—ઘઊં. ધોલેરા ને ધારવાડનું રૂ. સિહોર, પુના અને નાશિકનાં તાંબા પીતળનાં વાંસણ. અ-

મદાવાદ—રેશમી કાપડ. પાટડી—વડાગરું મીઠું. પાટણ—પટોળાં, સૂડી, ને માટીનાં વાસણ. કચ્છમાંડવી—રેશમી કાપડ. કડી ને કચ્છવાગડના બળદ. વિજાપુર—અફીણ. પેથાપુર—બાંધણી, વાગડીઆં, સાડી ને બંદુક. કપડવંજ—કાચ ને સાબુ. આમોદ ને કચ્છ અંજારનાં દેશી ચપ્પુ. સુરત—બરફી. ખંભાત—સુત્રફેણી, ને અકીકના પથ્થર. આત્રસુંબા—લોઢાની છરીઓ. પેંઠ—પાઘડી. રેવાકાંઠા—કાટ. થાણા—અબોટીઆં. ધ્રાંગધરા ને બડીના પથ્થર. બુરાનપુર—શેલાં. લીંબડી—સૂડીઓ. થાન—માટીનાં વાસણ. વીશનગર—તાંબા પીતળનાં વાસણ ને હળદર

બેવડાં નામ.

દેવળગામ=કરાંચીબંદર. નગરઠઠ્ઠા=બ્રાહ્મણાબાદ. કાઠિયાવાડ=સૌરાષ્ટ્ર. નવાનગર=જામનગર અથવા નગર. સોમનાથપાટણ=પ્રભાસપાટણ અથવા પ્રાચી પાટણ શેત્રુંજો=સિદ્ધાચળ, સિદ્ધાગિરિ, વિમળાચળ, વિમળગિરી. ભદ્રેસર=ભદ્રાવતી નગરી. કેરો=કપીલકોટ. અમદાવાદ=રાજનગર. સિદ્ધપુરપાટણ=અણહિલપુરપાટણ. કચ્છમાંડવી =રાયપરબંદર. વડોદરા=અરોડા. નર્મદા=રેવાજી. સંહ્યાદ્રી=પશ્ચિમઘાટ. ધરમપુર=રામનગર. સદાશિવગઢ=કારવાડ. સિંધુ=અટક અથવા ઈંડસ. પોરબંદર=સુદામાપુરી.

રાજાઓની અટક.

ખૈરપુર—અમીર. કચ્છના રાવ. નવાનગરના જામ. જુનાગઢ, રાંધણપુર, ખંભાત, સચીન ને વાડાસીનોરના નવાબ. પોરબંદરના રાણા. પાલણપુરના દીવાન. ભાવનગર, ઇડર ને કોલાપુરના મહારાજ. વડોદરાના ગાયકવાડ. ધ્રાંગધરા ને વાંકાનેરના રાજ.

મુંબાઇ ઈલાકાની વસ્તી.—૨૩૩૯૫૬૬૩ માણસનીછે, તે-

માંના ૬૯૪૧૨૪૯ માણસો દેશીરાજ્યમાં વસેછે.

લંબાઇ પહોળાઇ—ઉત્તર દક્ષિણ લંબાઇ ૯૮૦ મૈલ અને પૂર્વ પશ્ચિમ પહોળાઇ ૬૭૦ મૈલ છે.

પેદાશ—ઘઊં, બાજરી, જુવાર, કઠોળ, કપાસ, શેરડી, તમાકુ, અફીણ, ગળી અને ગુંદ વગેરેછે.

મુંબઇ ઇલાકામાં સૌથી મોટી નદી સિંધુ. શેહેર, બંદર અને બેટ મુંબઈ. પર્વત સહ્યાંદ્રી. દેશીરાજ્ય વડોદરા. જિલ્લો-ખાનદેશ.

ધર્મ—હિંદુ, એ ધર્મના અનેક પંથ છે; તેમાં જૈન, વૈશ્નવ, શૈવ, રામાનુજ, અને સ્વામિનારાયણનો, એ વગેરે અનેક છે. એ વિના મુસલમાની, જરતોસ્તી (પારસીનો) અને ખ્રીસ્તિ વગેરેછે.

[૧] સિંધ પ્રાંત.

એમાં સિંધુ નદી આવેલી છે, તેથી એ પ્રાંતનું નામ સિંધ પડયું છે. એના રહેવાશી તથા ભાષા સિંધી કહેવાયછે.

નદીઓ—સિંધુનદી, એમાંથી નેહેરો ખોદી ઘણે ઠેકાણે પાણી લઇ જાયછે. કારણ કે એમાં વરસાદ બહુ થોડો વરસેછે.

પર્વત—પબ અને હાલા. **સરોવર**—મંચર તે ખારૂંછે.

રણ—થરપારકર એમાં રેતી બહુજછે.

સીમા—ઉત્તરે બલુચીસ્તાન અને પંજાબ, પૂર્વે જેસલમીરનું રણ ને રજપૂતસ્થાનનાં દેશી રાજ્યોછે. દક્ષિણે કચ્છનું રણ અને આરબી સમુદ્ર છે; પશ્ચિમે હાલા અને સુલેમાનના પહાડ ને બલુચીસ્તાન છે.

મોટાં શેહેર—હૈદ્રાબાદ એ રાજધાની છે. ખૈરપુર એ ખૈરપુર સંસ્થાનની રાજધાની છે. એ સિવાય શિકારપુર, કરાંચી, જેકબાબાદ,

સક્કર, બક્કર, હાલા, લારખાના, કોત્રી. ઉમરકોટ, શાહબંદર, નગરપારકર, ઠઠ્ઠા, અને મિઆણીછે.

(૨) કચ્છ પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે અને પૂર્વે રણ, દક્ષિણે કચ્છનું અખાત. પશ્ચિમે આરબી સમુદ્ર.

પ્રગણાં—પાવર, મીઆણી, બન્ની, પચ્છમ, ખડીર, પ્રાથળ, વાગડ, અંજાર ચોવીસી, ભૂવડચોવીસી, હાલાચોવીસી, કાંઠી, મોડાસા, અબડાસા, કંઠ, ગરડો ને માક, એ સોળછે. એના નીચે પ્રમાણે આઠ કસ્બા ઠરાવ્યાછે, તે પ્રમાણે હાલમાં રાજ્ય વહીવટ ચાલેછે.

૧ રાપર. ખડીર થાણું. ૨ ભચાઉ. ૩ અંજાર. ૪ ભુજ. ખાવડાથાણું. ૫ મુંદ્રા. ૬ માંડવી. ૭ અબડાસા. નખત્રાણાથાણું. ૮ લખપત. એમાં ખડીર થાણાનું મુખ્ય શેહેર ગઢડો; અબડાસાનું જખૌ અને બિટ્ટા. બાકીના કસ્બાઓના મુખ્ય શેહેર તેજ નામનાં છે.

નદીઓ—એમાં જાણવા લાયક નદી નથી, પણ નાગમથી રૂકમાવતી અને ખારી નામના વેહેળા છે; એઓમાં આખું વરસ પાણી રહેછે.

પર્વત—કાળો, નનામો, ધીણોધર.

મોટાં શેહેર—ભૂજ એ રાજધાની. એ સિવાય અંજાર, માંડવી, મુંદ્રા, લખપત, જખૌ, તૂણા, બેલા, રાપર, આધોઇ (મોરબીનું) ભચાઉ, નળીઆ, કોડારા, તેરા, સુમરીરોહા, ગઢડો, કેરા, કંથકોટ, દુધઇ, ભદ્રેસર, નખત્રાણા, બિટ્ટા, ખાવડા, માતાજીનો મઢ.

કચ્છ સિવાય રાવના તાબામાં ઓખામંડળમાં કચ્છી ગઢ છે.

અને વવાણીઆના બંદરો, મોરબીનાં, ઝીંઝુંવાડાનાં, જામનગરનાં, અને સિંધના બસ્તા બંદરપર રાવનો હક પહોંચેછે.

(૩) ગુજરાત પ્રાંત.

સીમા—ઉત્તરે કચ્છનું રણ ને શીરોઈ; પૂર્વે માળવા, ખાનદેશ, સાતપુડો પર્વત; દક્ષિણે થાણા જિલ્લો તથા આરબી સમુદ્ર; પશ્ચિમે કચ્છનું અખાત અને આરબી સમુદ્ર છે.

રાજધાની—અસલની રાજધાની દ્વારકા, વલ્લભીપૂર, પંચાસર, પાટણ એ અનુક્રમે હતી, અને હાલની રાજધાની અમદાવાદ ગણાયછે.

રહેવાશી તથા ભાષા—ગુજરાતી કહેવાય છે.

સુરત જિલ્લો.

પ્રગણાં—પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલાલપોર, બારડોલી, માંડવી, ચોર્યાસી, ઓરપાડ.

નદીઓ—તાપી, કીમ, પૂર્ણા, અંબિકા, દમણગંગા, માંઢોળા, પાર, ઓરંગા અને કોલક.

ડુંગર—પારનેરા અને ડુંગારની ટેકરી છે.

મોટાં ગામ.—સુરત, પારડી, વલસાડ, ચીકલી, જલાલપોર, બારડોલી, માંડવી, ઓરપાડ, બગવાડા, કુંતા, ઉદવાડા, બહુધાન, રાંદેર, ઉમરસાડી, છરવાડા, દેહેગામ, અમલસાડ, કતારગામ, વાલોડ.

નીપજ—ડાંગર. જુવાર, રૂ, ઘઊં, કઠોળ, તથા બાજરી, દીવેલી, નાગલી, કોદરા, શેરડી, અને કેળાં એ મૂખ્ય છે.

૨ ભરૂચ જિલ્લો.

પ્રગણાં—ભરૂચ, અંકલેશ્વર વાગરા, આમોદ, જંબુસર.

નદીઓ—નર્મદા, મહી, ઢાઢર, કીમ, ઉમરાવતી.

મોટાં શેહેર.—ભરૂચ, અંકલેશ્વર, વાગરા, આમોદ, જંબુસર, શુક્લતિર્થ, હાંસોટ, વિલાયત, કેરવાડા, માતર, ટંકારીઆ.

બીજી હકીકત.—શુક્લતિર્થ નર્મદા નદીને કાંઠે જાત્રાનું ઠેકાણું છે તથા એની પાસે કબીર વડ છે.

પેદાશ—રૂ, જુવાર, ડાંગર, બાજરી, તુવેર, મગ, ઘઉં, તલ, વટાણા, ચણા, વાલ, દીવેલી, તમાકુ, ઈત્યાદી.

૩ ખેડા જીલ્લો.

પ્રગણાં—કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મેહમદાવાદ, માતર, આણંદ, બોરસદ.

નદીઓ—મહી, વાત્રક, મેશ્વા, શેઢી, મોહોર, ખારી, લૂણી.

મોટાં ગામ—ખેડા, કપડવંજ, ઠાસરા, નડીઆદ, મેહમદાવાદ, માતર, આણંદ, બોરસદ, આત્રસુંબા, કઠલાલ, મહુધા, ઉત્તરસંડા, ડાકોર, ઉમરેઠ, લસુંદ્રા, વડતાલ, નાપાડ, તોરણા, આંત્રોલી, અલીણા, કરમસદ, વાસદ.

પેદાશ—કોદરા, ડાંગર, જુવાર, શેરડી, બાવટો તે સિવાય બાજરી તથા તમાકુ ઘણીજ પાકે છે, અને તે પરદેશ ખાતે મોકલવામાં આવેછે.

વિશેષ હકીકત—લસુંદ્રા અને આંત્રોલીમાં ઉના પાણીના કુંડછે. ડાકોરમાં રણછોડજીની મૂર્ત્તિ અને ગોમતી તળાવછે. વડતાલ એમાં સ્વામીનારાયણનું મોટું ધામ છે.

૪ પંચમહાલ.

પંચમહાલ—અગાઉ એમાં ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, ઝાલોદ ન દાહોદ એ પાંચ પ્રગણાં હતાં તેપરથી એ નામ પડયું છે, પ-

રંતુ હાલમાં ઈંગ્રેજ સરકારે દાહોદ સાથે ઝાલોદ અને કાલોલ સાથે હાલોલ જોડી દીધાં છે. તેથી હવે ત્રણ પ્રગણાં ગણાય છે-ગોધરા, કાલોલ ને દાહોદ.

નદી—મહી નદી એ જિલ્લાની પશ્ચિમ હદપર છે.

પર્વત—પાવાગઢ; તેપર મહાકાળી માતાનું દેરૂં છે.

મોટાં શાહેર—ગોધરા, હાલોલ, કાલોલ, દાહોદ, ઝાલોદ, ચાંપાનેર, વેજલપુર.

બીજી હકીકત—આ જિલ્લો અગાઉ સિંધીઆના તાબામાં હતો તે વેળા માઠી દશામાં હતો, હાલ એને અંગ્રેજ સરકાર સુધારે છે. ગોધરા પાસે ઉના પાણીના કુંડ છે.

નીપજ—ઘઊં, ડાંગર, બાજરી, મકાઈ, ચણા, તલ અને મહુડાં પુષ્કળ પાકે છે.

૫ અમદાવાદ જિલ્લો.

પ્રગણાં—પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ધોળકા, દસક્રોઇ, ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ.

નદીઓ—સાબરમતી, હાથમતી, વાત્રક, માજુમ, મેશ્વો, ખારી, ભાદર, ગોમા, નિલકા, ઉતાવળી.

તળાવ—મુનસર, ગંગાસર, કાંકરીઊં, મલેકસાબર, નળસરોવર.

મોટાં ગામ—અમદાવાદ એ રાજધાની તે સિવાય પ્રાંતીજ, વીરમગામ, ધોળકા, ધંધુકા, ઘોઘા, સાણંદ, મોડાસા, પાટડી, માંડળ, કોઠ, વઉઠા, ધોલેરા, રાણપુર, બરવાળા, ગાંફ, ગાંગડ, બાવળા, ખસ, ગોધાવી, સર્ખેજ, ચોરવડોદરા, કાસંદ્રા, ખારાઘોડા.

બીજી હકિકત—પાટડીમાં વડાગરૂં મીઠું થાય છે, તે આખા મુંબાઇ ઇલાકામાં વખણાય છે. વઉઠામાં કારતક સુદ પૂનેમે મેળો

ભરાય છે. તેમજ ધંધુકા પ્રગણાના ભીમનાથમાં શ્રાવણ સુદ પૂનેમે મેળો ભરાય છે. રાણપુરમાં જૂનો પડી ગયેલો કિલ્લો છે.

ઉપજ—બાજરી, જુવાર, ચણા, રૂ, ડાંગર, થોડી તમાકુ, શેરડી, આદુ ગળી, તલ, દીવેલી છે. રૂ, અને ધાન્ય મુંબાઈ ખાતે પુષ્કળ મોકલવામાં આવે છે.

કસુંબ, રેશમી અને સૂતરાઉ કાપડ આસપાસના મૂલકમાં જાય છે.

૬ કાઠિઆવાડ એજન્સિ.

શીમા—ઉત્તરે કચ્છનું અખાત તથા કચ્છનું રણ; પૂર્વે અમદાવાદ જીલ્લો તથા ખંભાતનું અખાત; દક્ષિણે તથા પશ્ચિમે અરબી સમુદ્ર છે.

પ્રાંત અને તેનાં મૂખ્ય શેહેર.

૧ ઝાલાવાડ—ધ્રાંગધરા. ૨ ગોહિલવાડ—ભાવનગર.
૩ ઉંડરરવૈયા—ડાઠા. ૪ બાબરીઆવાડ—જાફરાબાદ
૫ કાઠિઆવાડ—જસદણ. ૬ સોરઠ—જુનાગઢ.
૭ બરડો—પોરબંદર. ૮ હાલાર—નવાનગર.
૯ મચ્છુકાંઠો મોરબી. ૧૦ ઓખમંડળ—દ્વારકા.

ડુંગર—૧ ચોટીલાનો ડુંગર—એ ધ્રાંગધરાથી સરધાર અને જસદણ સુધી ગયેલો છે.

૨ વાલગીર કે મોરધાર અને લાંબધાર એ ડુંગરા ગોહીલવાડમાં છે.

૩ શેત્રુંજો એ પાલીતાણા પાસે છે, તેપર શ્રાવકનાં દેરાં છે.

૪ ગીર પર્વત એ સોરઠમાં છે.

૫ ગીરનાર એ જુનાગઢ પાસે છે તે આખા કાઠિઆવાડમાં

સૌથી ઊંચો છે. તેનાપર શ્રાવકનાં દેરાં છે.

૬ બરડો પર્વત તે બરડામાં છે.

મોટીનદીઓ— ભાદર, ૨ મચ્છુ, ૩ ઓઝાત, ૪ શેત્રૂંજી, ૫ આજી, તે સિવાય ફલકુ, બાંભણુ, માલણુ, ધાતરવડી, બગડ, સુકભાદર, ગોંડલી, રામાવતી, ઊંડ, ઘોડાધ્રોઈ વગેરે છે.

બંદર-ભાવનગર, ઘોઘા, મહુવા, જાફરાબાદ, નવુંબંદર, દીવ બંદર, વેરાવળ, માંગરોળ, નવીબંદર, પોરબંદર, દ્વારકા, સલાયા, જોડીઆ, વવાણીઆબંદર.

બેટ—બેટ, દીવ, પીરમ.

હવાખાવાની જગ્યાઓ—બાલાચડી, ગોપનાથ, વેરાવળ.

જાત્રાનાં ઠેકાણાં—૧ દ્વારકા એમાં રણછોડજીનું ધામ છે, ત્યાં વૈશ્નવ લોકો જાત્રા કરવા જાય છે. તે ગાયકવાડને તાબે છે. ૨ ગીરનાર, ૩ શેત્રુંજો, એ બન્નેનાં ઉપર શ્રાવકનાં તથા વૈશ્નવનાં દેરાંછે. ૪ પ્રભાસ પાટણ. ૫ પ્રાચીતિર્થ ત્યાં શ્રી કૃષ્ણે દેહ છોડયો. ૬ ગઢડા ૭ મૂળી એ બન્નેમાં સ્વામીનારાયણનાં ધામ છે. ૮ તુળશી શ્યામ એમાં ઉના પાણીનો કુંડ છે.

ફિરંગીનું ગામ—દીવ.

હબસીનું—જાફરાબાદ.

ગાયકવાડનો પંચમહાલ-અમરેલી, ધારી, દામનગર, કોડીનાર, અને શિઆનગર છે. તેમજ ઓખામંડળ પ્રાંત પણ ગાયકવાડને તાબે છે.

રાજકીયસ્ટેશન—ઉત્તરમાં—વઢવાણ. દક્ષિણમાં—માણેકવાડા. પૂર્વમાં—સોનગઢ. અને પશ્ચિમમાં રાજકોટ.

વર્ગવાર તાલુકા અને તેના તાબાનાં ગામ.

વર્ગ પેહેલો:—જુનાગઢ ૮૯૦॥ જામનગર ૬૩૩॥ ભાવનગર ૫૪૨॥ ધ્રાંગધરા ૧૨૫॥ એ ચારે રાજ્યોને દીવાની તથા ફોજદારી કામમાં કુલ અખત્યાર છે.

વર્ગ બીજો:—પાલીતાણા ૧૦૦॥ લીંબડી ૭૨॥ રાજકોટ ૬૦ ગોંડળ ૧૮૦॥ વાંકાનેર ૭૬॥ વઢવાણ ૩૧॥ મોરબી ૧૨૫॥ ધ્રોળ ૬૧॥ જાફરાબાદ ૧૨॥ એઓને દીવાની કામમાં કુલ અખત્યાર છે, તથા ફોજદારી કામમાં મરણની શિક્ષા પોલીટીકલ એજંટ સાહેબની મંજુરીથી કરી શકે.

વર્ગ ત્રીજો:—વળા ૪૦॥ બાટવા ૫૨॥ સાયલા ૩૮॥ જસદણ ૬૧॥ પોરબંદર ૧૦૩॥ ચુડા ૧૩॥ લખતર ૪૨॥ એઓને દીવાની કામમાં ત્રીશ હજાર સુધી દાવા ચુકવવાનો તથા ફોજદારી કામમાં સાત વર્ષ કેદ તથા દશ હજાર રૂપિઆ સુધી દંડ કરવાનો અખત્યારછે.

વર્ગ ચોથો:—મૂળી ૧૯॥ લાઠી ૮॥ વીરપુર ૧૨॥ બજાણા ૨૬॥ માળીઆ ૧૦॥ એ દીવાનીમાં દશ હજાર સુધી દાવા ચુકવે અને ફોજદારીમાં ત્રણ વર્ષ કેદ તથા પાંચ હજાર રૂપિઆ સુધી દંડ કરે.

વખણાએલી વસ્તુ:—લીંબડી—સૂડી. ધ્રાંગધરા અને બડાના પથ્થર. થાન—માટીનાં વાસણ. ભાલ—ઘઉં. સાયલા—સૂડી. સાવરકુંડલા—ઢોલીઆ. સિહોર, મોરબી—તાંબાપીતળનાં વાસણ. માળીઆ—કેરી. નવાનગર—કંકુ, બાંધણી, બંદુક, મોતી.

પ્રાંતવાર મોટાં ગામ.

૧ ઝાલાવાડ:—ધ્રાંગધરા, લીંબડી, વઢવાણ, લખતર, થાન, સાયલા, ચુડા, બજાણા, હળવદ, સીથા, સિહાણી, મૂળી, વાંકાનેર.

૨ **ગોહીલવાડ**—ભાવનગર, પાલીટાણા, વળા, તળાજા, લાઠી, સિહોર, કુંડલા, મહુવા, ગઢડા, બોટાદ, લીંબડા, દામનગર, ગારીઆધર, ઉમરાળા.

૩ **ઉંડસરવૈયા**—ડાઠા, ગણધોળ, ચોક.

૪ **બાબરીઆવાડ**—જાફરાબાદ, ડેડાણ, રાજુલા.

૫ **કાઠિઆવાડ**—જેતપૂર, બગસરા, જસદણ, ચીતળ, બાબ્રા, બીલખા, ચોટીલું, સૂદામડું, કોટડાપીઠા, પાળીઆદ; તે સિવાય ગાયકવાડ તાબાનાં અમરેલી, ધારી વગેરે છે.

૬ **સોરઠ**—જુનાગઢ, બાટવા, અમરાપૂર, કોડીનાર, વેરાવળ, પાટણ, કેસોદ, માંગરોળ, ઉના, દીવ, દેલવાડા, ચોરવાડ, વંથળી, માળીયું, કુતિઆણા, માણાવદર; ગીદડ, રાણપૂર, બાલાગામ.

૭ **બર્ડો**—પોરબંદર, નવીબંદર, માધવપૂર, મીઆણી, કંદોરણું, રાણાવાવ.

૮ **હાલાર**—નવાનગર, ગોંડળ, રાજકોટ, ધ્રોળ, ધ્રાફા, જોડીઆ, આમરણ, ખંભાળીઆ, કાલાવડ, કંદોરણા, બાલાચડી, ધોરાજી, ઉપલેટા, સરપદડ, સરધાર, વીરપૂર, બાળંભા, લાલપોર, ભાયાવદર, સરસાઇ, ગણોદ, ઢાંક, પડધરી.

૯ **મચ્છુકાંઠો**—મોરબી, માળીઆ, વવાણીઆ, ટંકારૂં.

૧૦ **ઓખામંડળ**—દ્વારકાં, આરંભડું, ધીણાકી, મઠી, રૂપેણ, પોશીતરૂં.

મુખ્ય શેહેર—રાજકોટ, એમાં પોલીટીકલ એજંટ સાહેબ રહેછે.

લંબાઈ, પહોળાઇ—પૂર્વ પશ્ચિમ લંબાઇ ૨૦૦ મૈલ; ઉત્તર દક્ષિણ પહોળાઇ ૧૭૫ મૈલ છે.

મુખ્યનિકાશ—કપાસ, બાજરી, જુવાર, ઘઊં, ચણા, અ-

ડદ, મઠ, મગ, ચોળા, તલ, અને શેરડી, એ મુખ્ય છે. આ ઈલાકામાં ઘણું બંદર છે; ત્યાંથી રૂ, ઉન, અનાજ, ઘી ગોળ, તલ, ઘોડા, ઢોર વગેરે મુંબઈ તથા બીજાં બંદરો ખાતે જાયછે.

૨ પાલણપુર એજન્સિ.

સંસ્થાન—પાલણપૂર, રાંધણપૂર, વારાહી, તેરવાડા, થરાદ અને મોરવાડા, વાવ, સૂઈગામ, દેવદર, ચારચટ, સાંતલપૂર, ભાભર, અને કાંક્રેજ.

નદીઓ—બનાસ, સરસ્વતિ, નીમરાખી.

પર્વત—શીરોઈના પાહાડ, અંબાજી, આરાસુર.

મોટાં ગામ—પાલણપૂર, રાંધણપૂર, ડીસા, વારાહી, થરાદ, ગોરવાડા, વાવ, સૂઇગામ, દેવદર, સાંતલપૂર, કાંક્રેજ. સમી, મુજપર, તેરવાડા, ભાભર.

પાલણપુર અને રાંધણપૂર એ મોટાં સંસ્થાન છે. પાલણપુરના રાજકર્ત્તા દીવાન કહેવાયછે. રાંધણપૂરના નવાબ બાબી ઓલાદના છે.

ડીસામાં અંગ્રેજ સરકારના લશ્કરની છાવણી છે.

નિકાશ—બાજરી, જુવાર, ઘઊં, મગ, મઠ અને બીજું ધાન્ય. પાલણપૂર એજન્સિમાં ડાંગર અને શેરડી પાકેછે. વારાહી અને રાધણપૂરમાં રૂ પેદા થાયછે તે મુંબઈ જાયછે.

૩ મહીકાંઠા એજન્સિ.

પ્રગણાં—નાની મારવાડ, રેવર, સાબરકાંઠો, વાત્રકકાંઠો, બાવીશી, કટોસણ.

મુખ્ય સંસ્થાન—૧ ઇડર. ૨ દાંતા અને માલપુર સંસ્થાન ૩ મોહનપૂર, ૪ માલૂસણા, સતલાસણ, ૫ માણુસા, ૬ઘોડાસર અને

આમલીઆરા, ૭ વડાળી.

નદીઓ-સાબરમતી, વાત્રક, હાથમતી, ખારી, મેશ્વો, માજુમ.

મોટાં ગામ—સાદરા, ઇડર, મોહન, માણસા, પેથાપુર, અહમદનગર, રણાસણ, વડાળી, દાંતા વરસોડા, ઘંઘોલ, વાસણા, જોટાણા, કટોસણ, બાયડ, ચોયલા, ગાબટ.

મુખ્ય નિકાસ—બાજરી, જુવાર, બીજું ધાન્ય, તમાકુ, થોડુંક અફીણ અને રૂ છે.

આરાસુરનો પર્વતછે તેમાં અંબાભવાનીનું દેરૂં છે. નવેંબર માસમાં શામળાજીનો અને ફેબ્રુઆરી માસમાં ખેડ બ્રહ્માનો મેળો ભરાયછે.

૪ રેવાકાંઠા એજન્સિ.

રેવાનદીની આસપાસનો મૂલક તેથી રેવાકાંઠા નામ પડ્યુંછે.

સંસ્થાન—રાજપીંપળા, છોટાઉદેપુર, બારીઆ, લુણાવાડા, સુંથ, અને વાડાસિનોર.

નદીઓ—મહી, નર્મદા, પુનમ, ગોમા, ઢાઢર, વિશ્વામિત્રી, હેરણ, કરજણ, અને ઓર.

પર્વત—રાજપીંપળા.

મોટાં ગામ—નાંદોદ, છોટાઉદેપુર, બારીઆ, લુણાવાડા, સુંથ, વાડાસિનોર, નારૂકોટ, ભાદરવા.

નિકાસ—ઇમારતી લાકડાં, રૂ, જૂદી જૂદી જાતનું ધાન્ય.

૫ ગાયકવાડ સંસ્થાન.

આ રાજ્ય એક જગ્યે નથી, પણ વિખરાતુંછે. તેના મુખ્ય ભાગ વડોદરાવાળો, નૌસારીવાળો, કડી પ્રગણું, કાઠિઆવાડમાં અમરેલી

પંચમહાલ, ઓખામંડળ, વળી કેટલોક ભાગ સુરતાજલ્લા સાથે સેળભેળ થઈ ગયેછે.

એ રાજયમાં આવેલી નદીઓ—સરસ્વતિ, વિશ્વામિત્રી, ઢાઢર, અને તાપી. વગેરે.

મોટાં ગામ—વડોદરા, એ રાજધાની તે સિવાય ડભોઇ, સંખેડા, ઇટોલા, વસો, પેટલાદ, બળેશ્વર, સોજીત્રા, નવસારી, ગણદેવી, કડી, પાટણ, સિદ્ધપુર, વડનગર, વિશનગર, મેસાણા, અમરેલી, કોડીનાર, દ્વારકાં.

૬ ખંભાત સંસ્થાન.

મુખ્ય શેહેર ખંભાત એ મહીનદીને કાંઠે છે. એમાં નવાબ સાહેબ રહેછે.

મુખ્ય નદી—મહી.

પેદાશ—બાજરી, જુવાર, ઘઊં, મીઠું, રૂ, ગળી, અફીણ, સૂતરાઉકાપડ, શેત્રંજી, અને અકીકના જૂદાં જૂદાં રૂપ ખંભાતમાં બનાવે છે.

૭ પંચમહાલ એજન્સિ.

પંચમહાલમાં ગવર્નરનો એજંટ રહે છે; તેના તાબામાં નારૂકોટની નાની જમીનદારી છે.

વેપારની મુખ્ય જણસ ઈમારતી લાકડું છે.

૮ સુરત એજન્સિ.

સંસ્થાન—૧ સચીણ, ૨ વાંસદા, ૩ ધરમપુર અથવા રામનગર.

નદીઓ—કાવેરી, અંબીકા, દમણગંગા, ઔરંગા, ખરેરા, પાર, કોલક.

મોટાં ગામ—ધરમપુર, વાંસદા, સચીણ, લાચપુર, બીનાર, કાંળા વગેરે છે.

વાંસદા પ્રગણામાં દેવકી ઉનાઈનો કુંડ છે.

નિકાસ—ડાંગર, નાગલી, દાળ, તલ, ખાદી, મહુડાં, ઇમારતી લાકડાં વગેરે છે.

ઉત્તર મહારાષ્ટ્ર.

નદીઓ—ગોદાવરી, તાપી, ભીમા, કૃષ્ણા, સીના, નીરા, મૂળામૂઠા, ગીરણા, પાંજરા.

પર્વત—સંહ્યાદ્રી, સાતપુડો, ચાંદવાડ.

શેહેર—ધૂળીઆ, માલેગામ, નંદુરબાર, એવલે, મનમાડ, ભુશાવળ, નસીરાબાદ, નાશિક, ત્રિબંક, અહમદનગર, પૂના, સતારા, મહાબળેશ્વરની ટેકરી, આસ્ટે, ખડકી, કોરેગામ, ચાળીસગામ, સોલાપુર, પંઢરપુર, જુન્નર, સિન્નર, પુરંદર, બારસી; અકોલે, ખંડાળા; એ સિવાય દેશીરાજ્યનાં શેહેર નીચે મુજબ છે.

પંતસચીવ, ભોર, નીઆળકર, ફલટન, પ્રાંતપ્રતિનિધી, ઔંદ, ડફળે, જત, અકલકોટ, પૈંઠ.

ભાષા—મરાઠી તથા કાનડી છે.

નિકાસ—અનાજ, કઠોળ, રૂ. શેરડી, તમાકુ, ઇમારતી લાકડું, મહુડાં, મધ, લાખ, ડાંગર, સણ, સુરોખાર. વગેરે.

કોકણ.

નદી--અંબા. પર્વત—સંહ્યાદ્રી.

મોટાં શેહેર—મુંબાઈ, થાણા. અલીબાગ, રત્નાગીરી, કલ્યાણ, વાંદરા, વિગોરલા, માહીમ, હરણાઈ, મરોડ, દેહેણું, અગાસી, વસઇ, કોલાબા, પનવેલ, વિજયદુર્ગ, જવારા, જંજીરા ને સાવંતવાડી, બી-

મડી, રાજાપુર.

નિકાસ—ચોખા, નાગલી, ચણા, અડદ, ડાંગર, મીઠું, શાડીઓ, નાળિએર, સોપારી, હરડાં.

દક્ષિણ મહારાષ્ટ અને ઉત્તર કાનડા.

નદીઓ—ભીમા, કૃષ્ણા, ઘટપ્રભા, મલપ્રભા, પંચગંગા, વાણા, વર્ધા, તુંગભદ્રા.

પર્વત—સંહ્યાદ્રી.

મોટાં શહેર—કલાદગી, વીજાપુર, બાગલકોટ, બેલગામ, ધારવાડ, વિશાળગઢ, કારવાડ, કુંપટા, હોનાવર, ગોવા, હુબલી, બંકાપુર એ સિવાય દેશી રાજ્યનાં શેહેર નિચે મુજબ છે.
સાંગલી, જમખંડી, મીરજ, કુરૂંદવાડ, મુધોળ, રામદુર્ગ, બદામી, મંગળવાડા, શીરહતી, શાવનુર, કોલાપુર, કાગળ, બાવડા, ઇચળ, કરંજી.

નિકાસ—જુવાર, ઘઊં, ચણા, રૂ, બાજરી, લાકડાં, ધાતુનો સામાન, કાપડ, તમાકુ, ડાંગર, દેશી જાડું કાપડ.

શેહેર વર્ણન.

હૈદરાબાદ—એ સિંધપ્રાંતની રાજધાનીછે. એમાં સોનેરી ભરતનું તથા દાંતનું કામ સારૂં થાયછે. આંહી મીર લોકોની કબરો જોવા જોગછે.

ઠઠ્ઠા—એ ઘણુંજ અસલી શેહેર સિંધમાં છે. અગાઉ તે મોટું શેહેર હતું. પરંતુ હાલમાં તે પડી ભાગ્યું છે. તેથી વેપાર બરાબર ચાલતો નથી.

ઉમરકોટ—આ શેહેરમાં ઈ. સ. ૧૫૪૩ માં હિંદુસ્તાનનો પ્રખ્યાત અકબર બાદશાહ જન્મ્યો હતો.

કરાંચી—મુંબઇ ઈલાકામાં ઘણું સારૂં ને મોટું બંદર છે. તેમાં વેપાર ઘણો ચાલેછે.

ભૂજ—એ કચ્છની રાજધાની છે, એમાં ભરતનું તથા સોના રૂપાનું કામ બહુ વખાણવા લાયક થાય છે. કચ્છનો પોલીટીકલ એજંટ આંહી રહે છે. પ્રાગમલ મેહેલ જોવા લાયક છે. એમાં હાઇસ્કૂલ, હુન્નરશાળા, સંસ્કૃતશાળા, ઉર્દુસ્કૂલ, તથા ભાષાની શાળાછે.

કચ્છ માંડવી—એ કચ્છનું સૌથી વધારે વસ્તીવાળું ને વેપારમાં પહેલા નંબરનું બંદર છે. આંહી સંસ્કૃતશાળા છે. આંહીના ખલાસી સાહસિક ગણાય છે.

દ્વારકાં—એ ગુજરાતની અગાઉની રાજધાની શ્રી કૃષ્ણે સ્થાપી હતી. હાલમાં તે જાત્રાનું ઠેકાણું છે, ને તે ગાયકવાડ સરકારને તાબેછે.

રાજકોટ—એ આજી નદીપર છે. ત્યાં અંગ્રેજી કાંપ છે. કાઠિઆવાડનો પોલીટીકલ એજંટ આંહી રહેછે, તેથી તે આખા કાઠિઆવાડની રાજધાની ગણાય છે, એમાં રાજકુમાર કોલેજ, ટ્રેનિંગકોલેજ, હાઇસ્કૂલ, ને હુન્નરશાળા વગેરે છે.

જુનાગઢ—આ શેહેર ઘણું જૂનું છે, ને તે કાઠિઆવાડમાં પહેલા વર્ગમાં ગણાય છે. એની પાસે ગીરનારનો પ્રખ્યાત ડુંગરછે.

ભાવનગર—એ કાઠિઆવાડમાં પહેલા વર્ગનું સંસ્થાન છે, તેમજ આખા કાઠિઆવાડમાં ઉપજમાં અને સુધારામાં એ પહેલે નંબરે છે અને તે સારૂં બંદર છે.

અમદાવાદ—એ અહમદશાહે ઈ. સ. ૧૪૧૨ માં વસાવ્યું તે

ગુજરાતની રાજધાની છે, તેમાં વેપાર ઠીક ચાલે છે. આંહી જુમા-મસીદ, શાહીબાગ, શાહઆલમનો રોજો; સ્વામીનારાયણનું મંદિર, વગેરે ઘણા મકાનો જોવા લાયક છે. વળી હાઇસ્કૂલ, ટ્રેનિંગકોલેજ, મેડીકલ સ્કૂલ. છાપખાનાં, અને બીજાં અનેક જાતનાં કારખાનાં છે.

ખેડા—વાત્રક ને શેઢી નદીના સંગમપર છે. તે ખેડાજિલ્લાનું મૂખ્ય શેહેર છે.

ખંભાત—મહી નદીપર ઘણુંજ જુનું શેહેર છે.

ચાંપાનેર—એનું અસલ નામ ચંપાવતીનગરી હતું. તે ઘણું-જ નામિચું શેહેર હતું, અગાઉ તેમાં પતઇરાવળનું રાજ હતું. હાલ-માં તે તૂટી ગયું છે.

વડોદરૂં—તે ગાયકવાડ સરકારની રાજધાની વિશ્વામિત્રી નદીપર છે. સુધારામાં વધવા લાગ્યું છે.

ભરૂચ—એ નર્મદા નદીને કાંઠે એજ જિલ્લાનું મૂખ્ય શેહેરછે. એ શેહેર ઘણું જુનું છે.

સુરત—તાપી નદીને કાંઠે મોટું બંદર છે. અગાઉ તેમાં વે-પાર પુષ્કળ ચાલતો; આંહી પહેલાં અંગ્રેજ તથા વલંદા લોકોએ વેપારની કોઠી નાંખી હતી. આગ અને રેલથી હાલ તે ખરાબ હા-લતમાં આવી ગયું છે.

મુંબઇ—ઈ. સ. ૧૬૬૮ માં ફિરંગી પાસેથી ઇંગ્રેજોને કન્યાદા-નમાં મળ્યું. એ મુંબઇ ઇલાકાની રાજધાની અને ઘણું સારૂં બંદર છે, ગવરનર સાહેબ આંહી રહેછે. ઈનસાફ કરવાની સૌથી મોટી કચેરી આંહી છે. મુંબઇમાં ઘણી જાતના લોક વસે છે, અને વેપાર પણ ધમધોકાર ચાલે છે. ઇંદ્રાપુરી જેવું શોભિતું છે.

ધુળીઆ—એ પાંજરા નદીપર ખાનદેશની રાજધાનીનું મોટું શેહેર છે.

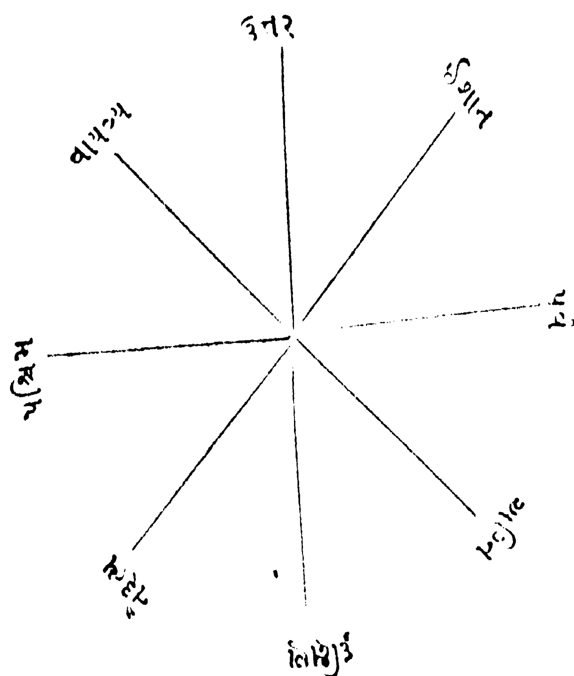
પૂના—મૂળમૂઠા નદીપર છે, અગાઉ તે પેશ્વાની રાજધાની હતી. હાલમાં તે અંગ્રેજ સરકારને તાબે છે, અને માહારાષ્ટ્રની રાજધાની છે. આંહી લશ્કરી છાવણી તથા સંસ્કૃત પાઠશાળા છે.

નાશિક—ગોદાવરીના મૂળ પાસે હિંદુઓનું જાત્રાનું ઠેકાણું છે.

અહમદનગર—સીના નદીપર છે. તે અગાઉ મુસલમાની રાજ્યની રાજધાની હતી. ઇતિહાસમાં પ્રખ્યાત થએલી બહાદુર ચાંદબીબી આ શેહેરમાં થઇ ગઇ છે.

સોલાપુર—એ રેલવેનું મોટું સ્ટેશન છે. બેલગામ. ધારવાડ, બારશી વગેરેનું રૂ આંહી આવેછે. તેથી રૂનું મોટું મથક થઈ પડયું છે. એમાં સાડી, ધોતીઆં વગેરે કાપડ સારૂં બને છે.

નકશાની દિશાની સમજણ.

* આ ચિત્ર ઉપરથી દિશાનો ખ્યાલ સારી સમજાશે.

જમીનના ભાગની વ્યાખ્યા.

જમીનના મોટા ભાગ, જેમાં ઘણા દેશો આવેલા હોય તેને ખંડ કહે છે.

જમીનનો જે ભાગ ચોતરફ પાણીથી વિંટાએલો હોય તેને દ્વિપ, બેટ કે ટાપુ કહે છે.

જમીનના જે ભાગની ત્રણ બાજુએ પાણી, અને એક બાજુએ જમીન આવેલી હોય તેનું નામ દ્વિકલ્પ.

જે સાંકડો જમીનનો ભાગ, જમીનના બે મોટા ભાગને સાંધે છે, તેને સંયોગીભૂમિ કહે છે.

જમીનની જે અણી લાંબી થઇને સમુદ્રમાં ગયેલી હોય તેને **ભૂશિર**, **ભુશલાકા**, **કેપ**, **હેડ**, અથવા **બિંદુ** કહેછે.

ડુંગરો કે પર્વતોની વચ્ચેના નીચા પ્રદેશને **ખીણ** કહેછે.

જમીનના થોડા ઊંચા ભાગને **ડુંગર**, વધારે ઊંચા ભાગને **પર્વત** અને તળીએથી સંધાએલા ડુંગરાને **હાર** કહે છે. અને નીચી ટેકરીઓને **ધાર** કહે છે.

સપાટ જમીનના વિશાળ પ્રદેશને **મેદાન** કહે છે.

પાણીના ભાગના વ્યાખ્યા.

પૃથ્વીના મોટા ભાગ ઉપર ફેલાએલો ખારા પાણીનો જે સમુદાય, તેને **મહાસાગર** કહે છે.

ખારા પાણીનો જે ભાગ, મહાસાગર કરતાં નાનો હોય તેને **સાગર** કે **સમુદ્ર** કહે છે.

સમુદ્રનું પાણી વારા ફરતા ચડે તેને **ભરતી** અને ઉતરે તેને **ઓટ** કહે છે.

સમુદ્રનો જે ફાંટો લાંબો થઇને જમીનમાં પેઠેલો હોય. તેને **અખાત** કહે છે.

અખાતનું મોં પહોળું હોય તો તેને **ઉપસાગર** કહેછે.

જે નાનો પાણીનો ભાગ, પાણીના બે મોટા ભાગને સાંધેછે. તેને **સામુદ્રધુની** કહે છે.

પાણીનો જે ભાગ જમીનથી ચોતરફ ઘેરાએલો હોય તેને **સરોવર** કહે છે. સરોવરથી નાનું હોય તો **તળાવ** કહેવાય છે.

મીઠા પાણીનો જે પ્રવાહ પર્વતમાંથી કે સરોવરમાંથી નીકળી ઢળતી જગ્યામાં થઇને સમુદ્રને મળેછે, તેને **નદી** કહે છે. નદી અ-

તિશે મોટી હોય તેને નદ કહેછે.

નદી જ્યાંથી નીકળે તે ઠેકાણાને તેનું મુળ ને મળે તે ઠેકાણાને તેનું મુખ કહેછે.

સમુદ્રનો સાંકડો પટ કે ભાગ જમીન ઉપર ધસી આવેલો હોય અથવા જમીનથી તેનું રક્ષણ થતું હોય તેને નળ કહેછે.

જે જગ્યોએ નાની નદી મોટી નદીને મળેછે તેને સંગમ કહેછે

સમુદ્રને મળતાં પહેલાં ભરતીનું પાણી માંહે આવે એવું જે નદીનું મુખ પહોળું થાયછે તેને ખાડી કહેછે.

ગુજરાતના ઈતિહાસના સાલવાર કોઠા.

ચાવડાવંશ.

વનરાજ	૭૪૬—૮૦૬—૬૦
યોગ્યરાજ	૮૦૬—૮૪૨—૩૬
ખેમરાજ	૮૪૨—૮૬૬—૨૪
ભુવડ	૮૬૬—૮૯૫—૨૯
વિરસિંહ	૮૯૫—૯૨૦—૨૫
રત્નાદિત્ય	૯૨૦—૯૩૫—૧૫
સાગતસિંહ	૯૩૫—૯૪૨— ૭
કુલ.	૭૪૬—૯૪૨—૧૯૬

સોલંકી વંશ.

મૂળરાજ	૯૪૨—૯૯૭—૫૫
ચામુંડ	૯૯૭—૧૦૧૦—૧૩
વલ્લભ	૧૦૧૦-૧૦૧૦— ૦
દુર્લભ	૧૦૧૦-૧૦૨૨—૧૨
ભીમદેવ	૧૦૨૨-૧૦૭૨—૫૦
કરણ	૧૦૭૨—૧૦૯૪—૨૨
સિદ્ધરાજ	૧૦૯૪—૧૧૪૩—૪૯
કુમારપાળ	૧૧૪૩—૧૧૭૪—૩૧
અજેપાળ	૧૧૭૪—૧૧૭૭— ૩
બાળમૂળરાજ	૧૧૭૭-૧૧૭૯— ૨
ભોળોભીમદેવ	૧૧૭૯-૧૨૪૨—૬૩
ત્રિભુવનપાળ	૧૨૪૨-૧૨૪૪— ૨
કુલ.	૯૪૨—૧૨૪૪—૩૦૨

વાઘેલા વંશ.

વિશળદેવ	૧૨૪૪-૧૨૬૨—૧૮
અરજુનદેવ	૧૨૬૨-૧૨૭૫—૧૩
સારંગદેવ	૧૨૭૫-૧૨૭૯— ૪
કરણઘેલો	૧૨૭૯-૧૩૦૪—૨૫
કુલ	૧૧૪૪-૧૩૦૪—૬૦

ચાવડા વંશ.

૧ જયશિખરી.

ઇ૦ સ૦ ૬૯૬ માં પંચાસર નગરમાં જયશિખરી ચાવડો રાજ કરતો હતો.

એની કીર્તિ તથા ગુજરાતની આબાદીની વાત સાંભળી કનોજ દેશના કલ્યાણી નગરીના બળવાન રાજા ભૂવડે ગુજરાત જીતવાને પોતાના સેનાપતિ મીરને લશ્કર આપી મોકલ્યો. પણ તેને જયશિખરીના સેનાપતિ સૂરપાળે હરાવી પાછો કાઢ્યો. ત્યારપછી ભૂવડ પંડે ચડી આવ્યો. બાવન દિવસ ઘેરો રહ્યો. ભારે લડાઇઓ થઈ, તેમાં બન્ને તરફના હજારો લડવૈયા માર્યા ગયા. અંતે જયશિખરી મરાયાથી પંચાસર ભૂવડને હાથ ગયું, તેથી ગુજરાતમાં તેનો અમલ થયો.

૨ વનરાજ.

જયશિખરી ચાવડાએ અંતની વખતે પોતાની રાણી રૂપસુંદરી ભારેવાઇ હોવાથી તેને પોતાના સાળા સૂરપાળ સાથે વનમાં મોકલી દીધી હતી.

રૂપસુંદરીને વનમાં મૂકીને પાછા આવતાં સૂરપાળે જયશિખરીના મરણની વાત સાંભળી તેથી તે સોરઠના ડુંગરામાં નાશી ગયો.

વનમાં એક ભીલડીએ રૂપસુંદરીની બરદાસ કરી. વૈશાકી પુનેમે રાણીને કુંવર સાંપડ્યો. તે વનમાં અવતર્યો માટે તેનું નામ વનરાજ પાડ્યું.

વનરાજ છ માસનો થયો એવામાં શિળગુણસુરી નામનો જતિ

તેમને મળ્યો. તે વનરાજને તથા રૂપસુંદરીને પોતાને અપાસરે તેડી ગયો. ત્યાં વનરાજ ઉછર્યો.

એકવાર ભૂવડની કુંવરી મિનળદેવીના માણસ ગુજરાતની ખંડણી ઉઘરાવી પુષ્કળ ધન, ઘોડા વગેરે લઈ જતા હતા, તેમના ઉપર હુમલો કરી વનરાજે સર્વે પડાવી લીધું, ને તે વડે સરસ્વતિ નદીને કાંઠે ઈ. સ. ૭૪૬ માં અણહિલપુર પાટણ બંધાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી.

અણહિલ નામે ભરવાડે વગડામાં માર્ગ અને સંતાઈ જવાના જગ્યાઓ બતાવી હતી તેટલા માટે રાજધાનીનું નામ અણહિલપુર પાટણ પાડ્યું.

શ્રીદેવી નામે વાણિઅણે તેની પરોણા ચાકરી કરી હતી તેથી તેણે તેને હાથે તિલક કરાવ્યું.

ચાંપો નામનો વાણિઓ વગડામાં તેનો કારભારી થયો હતો તેને મુખ્ય કારભારી બનાવ્યો. એ કારભારીએ ચાંપાનેર શેહેર વસાવ્યું હતું.

૩ યોગરાજ

એ રાજા પણ એના બાપ વનરાજના જેવો પરાક્રમી હતો. એણે રાજમાં તથા ઉપજમાં વધારો કર્યો.

તે લડાઇમાં ચતુર અને શૂરો હતો, તીર મારવાનું કામ સારૂં જાણતો હતો, અને સારૂં ભણેલો હતો; એણે એક ગ્રંથ પણ રચ્યો હતો. એના પછી એનો દીકરો ક્ષેમરાજ ગાદીએ બેઠો.

ક્ષેમરાજ.

એણે રાજ્યનો વિસ્તાર તથા દેશની દોલતમાં વધારો કર્યો,

એની પછી ભૂવડ, અને વિરસિંહ નામના રાજા થયા તેમના વખતમાં કોઈ પણ જાણવા જેવી વાત બની નથી.

રત્નાદિત્ય.

એ રાજા પોતાનું વચન પાળનાર, સાચો, શૂરો અને અંગે બળવાન હતો. વળી લુચ્ચા, ચોર, ઠગારા વગેરે દુષ્ટ માણસોને દેશમાંથી કાઢી મૂકી એણે પ્રજાને ઘણું સુખ આપ્યું. એના સારાં લક્ષણથી એ રાજા વખાણાયો છે.

સામતસિંહ.

એ નબળો ને દુર્ગુણી હતો. વનરાજના વંશમાં એ છેલ્લો રાજા થયો. એ દારૂડીઓ હતો. તેણે દારૂના નિશામાં તેની બેન લીલાદેવીના કુંવર મૂળરાજને રાજ આપી દીધું, પછી ભાન આવ્યા કેડે પાછું માગ્યું તેથી મૂળરાજે તેને તથા પોતાના બીજા સર્વ મોસાળીઆને મારી નાખીને સોલંકી વંશની ગાદી કરી.

સોલંકી વંશની ઉત્પત્તિ

કનોજના રાજા ભૂવડની છઠ્ઠી પેઢીએ ભૂવનાદિત્ય થયો, તેને ત્રણ કુંવર થયા હતા. તેઓનાં નામ ૧ રાજ ૨ બીજ અને ૩ જો દંડક. આ ભાઇઓ ગુજરાતમાં ફરવા આવેલ ત્યારે રત્નાદિત્યની કુંવરીનું રાજની સાથે સગપણ કરેલ. તે લગનથી મૂળરાજ કુંવર ઉત્પન્ન થયો. તે સોલંકીવંશનો પેહેલો રાજા થયો.

મુળરાજ.

પોતાના મામા સામતસિંહ વગેરેને મારી નાખીને એણે ગાદી મેળવી. તે વખતે ઉત્તરમાંથી અજમેરનો રાજા અને દક્ષિણમાંથી તેલંગણનો સેનાપતિ તેનાપર ચડી આવ્યા.

આ બન્ને શત્રુને એક સાથે હરાવી કાઢવાને તેનામાં શક્તિ નહીં હોવાથી અજમેરવાળાને કેટલુંક ધન આપી પાછો વાળ્યો. ને બાર્પ સાથે લડાઈ કરીને તેને મારી નાખ્યો.

આ વખતે ગુજરાતમાં સોમનાથનું પ્રખ્યાત તિર્થસ્થાન હતું. ત્યાં જાત્રા કરવા જનારા લોકોને સોરઠનો રાજા ગ્રહરીપુ લૂટી લેતો, તેથી તેનાપર મૂળરાજે ચડાઇ કરી. ગ્રહરીપુને મદદ કરવા કચ્છનો રાજા રાવ લાખો આવ્યો હતો. એ બન્ને શત્રુને મૂળરાજે હરાવ્યા ને માર્યા.

લાટ દેશના રાજાએ મૂળરાજનું અપમાન કર્યું, તેથી તેનાપર મૂળરાજના કુંવર ચામુંડે ચડાઈ કરીને તેનો દેશ જીતી લીધો.

એની વખતમાં આબુથી નર્મદા સુધી રાજ્યનો વિસ્તાર હતો. મૂળરાજે સિદ્ધપુરમાં રૂદ્રમાળાનું દેરૂં ચણાવવા માંડયું હતું પણ તે તેના અમલમાં પૂરૂં થયું નહોતું.

ઘડપણમાં આગળના પાપથી પસ્તાઈને ઉત્તરમાંથી બ્રાહ્મણોને બોલાવીને એણે ઘણાં ગામ દાનમાં આપ્યાં. એ બ્રાહ્મણોની શાખા હાલમાં ઉદિચ્ય નામથી ઓળખાય છે.

મૂળરાજ બુદ્ધિવાન ને પરાક્રમી હતો પણ તે લોભી ને દુષ્ટ હતો. તેણે ૯૪૨ થી ૯૯૭ સુધી ૫૫ વરસ રાજ્ય કર્યું, એની પછી એનો કુંવર ચામુંડ ગાદીએ બેઠો.

૨ ચામુંડ.

તેને ત્રણ કુંવર હતા. તેમનાં નામ વલ્લભસેન, દુર્લભસેન ને નાગરાજ. ચામુંડ તેર વરસ રાજ્ય કરી ૧૦૧૦ માં પોતાના વડા કુંવર વલ્લભસેનને રાજ્ય સોંપી પોતે કાશીએ ગયો.

ભરતખંડની ભૂગોળ વિદ્યા.

આ ચોપડીની પહેલી આવૃત્તિની તમામ પ્રતો ખપી જવાથી તેની બીજી આવૃત્તિ છપાય છે. કિંમત દર નકલના અઢી આના. પોસ્ટેજ અરધો આનો. સામટી મંગાવનારને રૂપિઆની આઠ, અને પોસ્ટેજ મફત.

અંકગણિતની રીતોનાં કારણ.

આ નામનું પુસ્તક અમારી તરફથી થોડી મુદતમાં પ્રગટ થશે. ગુજરાતી છઠ્ઠા ધોરણનો અભ્યાસ કરનારાઓને, શિક્ષકોને અને ટ્રેનિંગ કોલેજમાં દાખલ થવાની ઉમેદ ધરાવનારાઓને આ પુસ્તક ઘણુંજ ઉપયોગી થશે. દર પ્રતના પાંચ આના.

☞ અમારી ઓફિસમાં ઘણી જાતના શાળોપયોગી પુસ્તકો વેચાય છે. જોઇએ તેઓએ ટપાલ કાર્ડથી પૂછવું.

પુરૂષોત્તમ કાહાનજી ગાંધી.

લીંબડી. કાઠિયાવાડ.